

ביכורים בימי עזרא ונחמיה

ראשי פרקים

הקדמה

- א. חובת ביכורים בבית שני
- ב. להביא את בכורי אדמתנו
- ג. מקרא ביכורים
 1. נמנעו מלהביא ביכורים
 2. תקנה לטובת אחדות הכלל
 3. מי שיצא ידי חובתו, מוציא חייב אחר ידי חובתו

הקדמה

בכתב האמנה מתחייבים שבי ציון: "ולהביא את בכורי אדמתנו ובכורי כל פרי עץ שנה בשנה לבית ה'" (נחמיה י, לו). נחמיה מזכיר פעם נוספת את היותו מעורר את העם להביא בכורים: "זָכְרָה לָהֶם אֱלֹקֵי עַל גְּאֻלֵי הַכְּהֻנָּה וּבְרִית הַכְּהֻנָּה וְהַלְוִיִּם. וְטַהַרְתִּים מִכָּל נֶכֶר וְאַעֲמִידָה מִשְׁמֵרוֹת לַכְּהֻנִּים וְלַלְוִיִּם אִישׁ בְּמִלְאָכָתוֹ. וְלִקְרָבוֹ הָעֲצִים בְּעֵתֵים מְזֻמָּנוֹת וְלַבְּכוֹרִים זָכָרָה לִי אֱלֹקֵי לְטוֹבָה" (נחמיה יג, כט-לא).

במאמר זה נברר מספר שאלות הקשורות להבאת הביכורים בימי עזרא ונחמיה, כשהפסוקים הללו משמשים בסיס לדיון.¹

1. חובת ביכורים בבית שני

שבי הגולה מתחייבים להביא את ביכוריהם למקדש. האם הבאת הביכורים

1. התמקדנו בהשלכות ישירות העולות מהפסוקים ומהפרשנות להם, וכן בהתייחסויות של פרשנים להבאת הביכורים בימי עזרא ונחמיה. לא עסקנו בשאלות אחרות הקשורות להבאת הביכורים במהלך כל תקופת בית שני.

הרב יהודה זולדן

בבית שני, היא חובה מהתורה או מחכמים? ההתלבטות בשאלה זו הוא מאחר ולשון הפסוק הוא "כי תבוא" – "והיה כי תבוא אל הארץ אשר ה' אלקיך נותן לך נחלה וירשתה וישבת בה, ולקחת מראשית כל פרי האדמה..." (דברים כו, א-ב). במצוות אחרות בהם לשון הפסוק דומה, או הטיה אחרת לשורש ב.ו.א, פירשו חכמים שהכונה היא כשרוב עם ישראל בארץ, ואלו בימי עזרא ונחמיה רוב עם ישראל לא היה בארץ. כך נדרש ביחס למצוות חלה בגמ' בכתובות כה ע"א, ובנדה מז ע"א:

דתניא: בבואכם אל הארץ (במדבר טו, יח) – אי בבואכם, יכול משנכנסו לה שנים ושלושה מרגלים? ת"ל: בבואכם – בביאת כולכם אמרתי, ולא בביאת מקצתכם, וכי אסקינהו עזרא, לאו כולהו סלוק.

מכאן שביאת עם ישראל לארץ היא ביאת כולם, ולא כפי שהיה בימי עזרא, שרק מקצת העם עלה.² הפוסקים החלו עקרון זה גם על מצוות אחרות כמו תרומות ומעשרות ושביעית, וכשרוב עם ישראל איננו בארצו, חובת המצוות הללו הם מדרבנן.³ כאמור גם במצוות ביכורים משתמשת התורה בביטוי "כי תבוא", והרמב"ם לא כתב האם ביכורים נהגו בבית שני, ובעיקר בימי עזרא ונחמיה, מהתורה או מדרבנן.

מספר אחרונים עסקו בשאלה זו.⁴ הרב יוסף באב"ד, מנחת חינוך מצוה רטז, ס"ק טו, מביא את דברי הכסף משנה בהל' תרומה א, כו הכותב שהרמב"ם למד שגם בתרומה יש צורך בביאת כולכם, מכך שחלה נחשבת אף היא לתרומה. אם כך, מאחר ומספר פעמים הוקשו ביכורים לחלה ולתרומה (ויבמות עג ע"ב), וכן ביכורים עצמם נקראים תרומה, מדוע לא כתב הרמב"ם

2. בסוגיה זו ראה בהרחבה בספרי: מלכות יהודה וישראל, "מדינת ישראל, וחיוב המצוות התלויות בה מהתורה", עמ' 377-403.
3. הרמב"ם בהל' בכורים ה, ה, ובהל' איסורי ביאה כ, ג, פסק כך ביחס לחלה. ובהל' תרומות א, כו פסק כך הרמב"ם ביחס לתרומות ומעשרות, ובהל' בית הבחירה ו, טז כתב הרמב"ם כך גם ביחס למצוות שמיטה. כשיטת הרמב"ם נפסק גם בשו"ע יו"ד שכב, ב ביחס לחלה, וביו"ד שלא, ב ביחס לתרומות ומעשרות.
4. הרב שאול ישראלי, ארץ חמדה, עמ' פא מציג את הבעיה, אך איננו משיב עליה.

ביכורים בימי עזרא ונחמיה

במפורש שביכורים בימי עזרא חובתם מדרבנן כפי שכתב ביחס לחלה תרומות ומעשרות? מסקנתו של המנחת חינוך היא: "נראה דביכורים חייבין היו בזמן בית שני מן התורה".

המנחת חינוך איננו מנמק את דבריו מלבד העובדה שהרמב"ם לא כתב אחרת וכפי שכתב ביחס לחלה ולתרומות ומעשרות.

גם הרב אברהם ישעיהו קרליץ, חזון איש שביעית ג, ט, עוסק בשאלה זו. הוא מצין את דברי הרמב"ם שכתב שקדושת עזרא קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבא, וכותב:

ויש לעיין למאי הלכתא, כיון דתרומה ומעשר וחלה ושביעית דרבנן, וערלה וחדש אסורים גם בחו"ל? וצריך לומר לענין כלאים ומתנות עניים וספק ערלה וכן **בכורים משמע שהיא דאורייתא בבית שני.**

הרב דן פלוצקי, כלי חמדה, דברים פר' כי תבוא עמ' רסג כותב בשם הרב זכותא דאברהם על הרמב"ם הל' תרומות א, כו, שכתב שמאחר וביכורים נקראים אף הם תרומה. אך הכלי חמדה עצמו סובר אחרת ולפיו מסתימת הרמב"ם נראה להיפך, "ולא נתחייבו בביכורים כי אם לאחר ירושה ושיבה ואינו דומה לחלה ולתרומה בזה דתליא בביאה שפיר יש לומר דצריך ביאת כולכם, מה שאין כן ביכורים דלא תליא בביאה לארץ, לא שייך להקיש לחלה שיהיה צריך בזה ביאת כולכם".

נראה אכן, שאין במצות הבאת ביכורים, את התנאי של ביאת כולכם, וכפי שהוא בחלה ובתרומות ובמעשרות ובשביעית. נדמה שהכלי חמדה רומז אולי לדברי ר' ישמעאל הטוען שמאחר שבמצות מלך כתבה התורה "כי תבא", והתורה אף הוסיפה ירושה ושיבה, "**כי תבא** אל הארץ אשר ה' אלקיך נתן לך נחלה וירשתה וישבתה בה ואמרת אשימה עלי מלך" (דברים יז, יד), ניתן ללמוד שבכל מצוה שכתוב בה ביאה, הכונה לאחר ארבע עשרה שנות ירושה ושיבה. כך נדרש בספרי במדבר פיסקא קז:

ר' ישמעאל אומר... כי תבוא אל הארץ אשר ה' אלקיך נותן לך וירשתה וישבתה בה (דברים יז, יד) הואיל ונאמרו ביאות בתורה סתם ופרט לך הכתוב באחת מהם שאינו אלא לאחר ירושה

הרב יהודה זולדן

וישיבה [אף פורט אני לכל ביאות שבתורה שלא יהו אלא לאחר
ירושה וישיבה].⁵

מדרש זה מובא בסוגית הגמ' בקידושין לז ע"ב, אך יש החולקים עליו וסוברים שמאחר שבתורה נאמרה ביאה יחד עם ירושה וישיבה בשתי מצוות בלבד — במלך (דברים יז, יד), ובביכורים (דברים כו, א), הרי אלו שני כתובים הבאים כאחד ואינם מלמדים.⁶ ואשר על כן בביכורים אין את התנאי של

5. ראה: ספרי במדבר פסקא קנט; מדרש תנאים לדברים יז, יד; מדרש תנאים לדברים כו, א; קידושין לז ע"ב. בירושלמי ערלה א, ב אומר רבי הילא בשם רבי לעזר "מודי רבי ישמעאל בחלה ובערלה ותני כן בבואכם — לפי ששינה הכתוב משמעו שינו חכמים חיובו". בערלה ובחלה שם כתוב בלשון אחר "בבואכם", מודה ר' ישמעאל שהחיוב הוא מיידי ולא לאחר רבע עשרה שנה.

6. נוסף עוד שגם מבנה הפסוק כולו במלך ובביכורים דומה מאד, ואין עוד פסוקים כאלה במקרא.

מלך — "כי תבא אל הארץ אשר ה' אלקיך נתן לך נחלה וירשתה וישבתה בה" (דברים יז, יד).

ביכורים — "והיה כי תבוא אל הארץ אשר ה' אלקיך נתן לך נחלה וירשתה וישבת בה" (דברים כו, ב).

ביכורים בימי עזרא ונחמיה

ביאת כולכם, כמו בתרומות מעשרות⁷ ושמיטה⁸, ומפס' זה יש ללמוד רק את תחולת המצוה לאחר ארבע עשרה שנה.

מכאן שחובת הבאת ביכורים בבית שני היא חובה מהתורה, והתחייבותם של שבי הגולה הוא לדבר שממילא הם חייבים בו מדאורייתא.⁹ בכתב האמנה ישנן מצוות נוספות שחיובם מהתורה, עשה ולא תעשה, שהם מקבלים על עצמם לשמור (שלא לשאת נכריות, שמירת שבת ועוד).

7. חלה חיובה מיד עם הכניסה לארץ (כתובות כה ע"א; קידושין מ ע"ב). אמנם גם החיוב בתרומות ובמעשרות הוא לאחר ארבע עשרה שנה, ובכל זאת נצרך התנאי של ביאת כולכם, אלא שבתרו"מ התחולה רק לאחר ארבע עשרה שנה משנכנסו לארץ, איננה נובעת בשל הפס' "וירשת וישבת בה", מאחר שלא נאמר דבר כזה בתרומות ובמעשרות, אלא מסיבות אחרות. רש"י (כתובות כה ע"א; קידושין מ ע"ב) מסביר שבתרומה נאמר "תבואת זרעך", וכל זמן שלא חילקו אין זו תבואת זרעך מאחר ואין כל אחד מכיר את חלקו. הסבר נוסף (רש"י בכתובות שם) הוא מפני שתרו"מ קשורות לשמיטה ושמיטה היא לאחר ארבע עשרה שנה. הסבר נוסף הוא (רש"י בבא מציעא פט ע"א) שבתרו"מ נאמר "אל המקום אשר יבחר ה'" (דברים יד, כה), ורק משבאו לשילה לאחר ארבע עשרה שנה היה המקום נבחר. לפי כל ההסברים, אלו סיבות ייחודיות שאינם קשורות לירושה וישיבה. ראה בדברי הרב שאול ישראלי, ארץ חמדה עמ' עז.

8. גם בשביעית החיוב הוא לאחר ארבע עשרה שנה, אך גם כן לא בשל האמור בפס' "וירשתה וישבת בה", כי לא נאמר פסוק כזה בשביעית. אלא על פי האמור בספרא: "שדך וכרמך" — עד שיהא כל אחד מכיר שדהו וכרמו. ראה בדברי הרב שאול ישראלי, ארץ חמדה עמ' פג.

9. על ההתחדשות בקיום מצות הביכורים ניתן גם ללמוד מהמדרש שיר השירים רבה (וילנא) פרשה ב ד"ה ג: דבר אחר: "וקול התור נשמע בארצנו, אמר ר' יוחנן קול תייר טב נשמע בארצנו, אי זה זה, זה קולו של כורש הה"ד (עזרא א) כה אמר כורש מלך פרס וגו' כל ממלכות הארץ וגו' מי בכס מכל עמו, התאנה חנטה פגיה, **אלו הסלים של בכורים**, והגפנים סמדר נתנו ריח, אלו הנסכים". דברים דומים גם בפסיקתא רבתי (איש שלום) פרשה טו: "וקול התור נשמע בארצנו זה כורש, כה אמר כורש מלך פרס כל ממלכות הארץ נתן לי אלקי השמים והוא פקד עלי לבנות לו בית בירושלים אשר ביהודה (עזרא א ב), **התאנה חנטה פגיה אלו סלי הביכורים**, והגפנים סמדר נתנו ריח אלו הנסכים".

הרב יהודה זולדן

אמנם אין שבועה חלה על קיום מצוה שממילא חייבים בה, אך השבועה היא "לזרוזי נפשייהו" (נדרים ח ע"א).¹⁰

ב. להביא את בכורי אדמתנו

"בכורי אדמתנו" – זהו ביטוי שכבר מופיע במקרא (שמות כג, יט; לד, כו). אך מה פשר ההתחייבות להביא בכורי פרי כל עץ, הלא אין מביאים בכורים אלא משבעת המינים בלבד (משנה ביכורים א, ג)?

רש"י מפרש: "ובכורי כל פרי עץ – בכורי של כל פרי האילן הם מדברי חכמים". כנראה רש"י מתכוין לאמור במשנה בביכורים ג, ט: "ר"ש בן ננס אומר מעטרין את הבכורים חוץ משבעת המינים. רבי עקיבא אומר אין מעטרין את הבכורים אלא משבעת המינים". לפי ר' שמעון ניתן לעטר את הביכורים שלא בשבעה מינים, ולר' עקיבא אין עושים כן כדי שלא יחשבו שניתן גם להביא את הביכורים עצמם בפירות שאינם משבעת המינים. כך מוסבר בירושלמי בביכורים ג, ה. הגמ' בחולין קכ ע"ב עוסקת בהבאת ביכורים מיין תפוחים. התוס' שם בד"ה אף תרומה (וכן בתוס' רא"ש שם), שואל כיצד הביאו ביכורים מיין תפוחים הלא מביאים רק משבעת המינים? ומשיב שזהו מדרבנן. כך גם כותב הר"ן בחידושיו שם:

וקשה לי והלא יין תפוחים היאך חייב בביכורים, והא קימא לן דאין בכורים נוהגים אלא בשבעת המינים בלבד? יש לומר דאע"ג דאינו חייב להביא בכורים אלא משבעת המינים, מכל מקום אם רצה להביא משאר מינין מביא, דתנן התם ר' שמעון

10. במסגרת אותה אמנה הם קבלו על עצמם גם לשמור שמיטה. הרב יוסף דב הלוי סולוביצ'יק, שו"ת בית הלוי, חלק ג סימן א טען שבשל השבועה, חובת מצות שביעית הפכה להיות דאורייתא. אך הראי"ה קוק, שבת הארץ, מבוא פרק ח, לא קבל את דבריו. מ"מ ביחס להתחייבותם להביא ביכורים, החובה במקורה היא מהתורה.

ביכורים בימי עזרא ונחמיה

אומר מעטרין את הביכורים חוץ משבעת המינים ר' עקיבא
אומר וכו', משמע שאם רצה להביא משאר מינין מביא.¹¹

ר' אברהם אבן עזרא מפרש: "ולהביא את בכורי אדמתינו – כעומר ושתי הלחם: כל פרי עץ – הם הנזכרים בפסוק הגפן ותאנה ורמון ושאר העצים והם שבעה מינים וכן אמרו חז"ל אין מביאין בכורים אלא משבעת המינים בלבד כענין ולקחת מראשית כל פרי האדמה".

העומר המובא מהשעורים נקרא ביכורים (ויקרא ב, יד), וגם שתי הלחם המובאים מחיטים נקראים ביכורים (ויקרא כג, יז; שם כ; במדבר כה, כו). אלו הם דגנים מפרי אדמה, ושבי ציון התחייבו להביא גם אותם. פרי כל עץ הכוונה לבכורי היחיד הבאים משבעת המינים.

המלבי"ם מפרש: בכורי אדמתנו – חיטה ושעורה, ובכורי כל עץ – שאר חמשת המינים". זאת על אף שבלשון הפס' בתורה (שמות כג, יט; לד, כו), בכורי אדמה כולל את כל שבעת המינים ולא רק את הדגנים.

ג. מקרא ביכורים

1. נמנעו מלהביא ביכורים

דבר נוסף שקשור להבאת ביכורים בתחילת בית שני, נוגע למקרא הביכורים. מקרא הביכורים הוא בלשון הקדש. כך נאמר במשנה בסוטה ז, ב: "ואלו נאמרין בלשון הקודש מקרא בכורים...". מה עושה מי שאינו יודע לקרוא? על כך נאמר במשנה בביכורים ג, ז:

בראשונה כל מי שיודע לקרות קורא, וכל מי שאינו יודע לקרות מקרין אותו. נמנעו מלהביא. התקינו שיהו מקרין את מי שיודע ואת מי שאינו יודע.

11. המלבי"ם מקשה על רש"י, שבירושלמי מבואר שאם הביא בכורים חוץ משבעת המינים לא התקדשו? אך יש לומר שרש"י פירש את הפס' כאן אליבא דר' שמעון. אם כי נעיר שרש"י בדברים כו, ב ציין שרק משבעת המינים מביאים, וראה בדברי הרמ"ל שחור, אבני שהם, עמ' שפה-שפו.

הרב יהודה זולדן

בתחילה היו מקרין למי שלא יודע, אך זה גרם לכך שאותם שלא יודעים לקרוא, נמנעו מלהביא כנראה בשל הבושה, ולכן התקינו שיהיו מקרין לכל, ליודעים ולשאינם יודעים. הבסיס לשנות מהמקובל, נלמד בירושלמי ביכורים ג, ד: "תני אין ענייה אלא מפי אחד, ולא עוד אלא שסמכו למקרא וענית ואמרת". כוונת הדברים שהעניה היא מפייהם של אחרים, ולכן יכול אחר לקרוא במקום המביא.

מתי נתקנה תקנה זו ובעקבות מה? הרמב"ם בפירוש המשנה בביכורים שם כותב:

ומפני שכל בני אדם לא היו יודעים לשון הקדש כמו שנתבאר **בעזרא**, חזרו להקרות כל העם כדי שלא יתביישו אותם שלא היו יודעים לקרות, וסמכו זה למה שנאמר וענית ואמרת, אמרו אין עניה אלא מפי אחרים.¹²

הרמב"ם רומז לתקופת עזרא, ויתכן שבא לומר שתקנה זו נתקנה בימי עזרא. כונתו כנראה לפסוקים בנחמיה יג, כג-כד: "גַם בַּיָּמִים הָהֵם רָאִיתִי אֶת הַיְהוּדִים הַשֵּׁיבּוּ נְשִׁים אֲשֶׁר הָיוּ עִמּוֹנִיּוֹת מוֹאֲבִיּוֹת: וּבְנֵיהֶם חָצִי מְדַבֵּר אֲשֶׁר הָיוּ וְאֵינָם מְכִירִים לְדַבֵּר יְהוּדִית וְכֹלֶשׁוֹן עִם וְעַם". הרמב"ם פסק בהל' בכורים ג, יא את המשנה להלכה, אם כי שם לא הזכיר שהתקנה נתקנה בימי עזרא.

יתכן אם כן שתקנה זו סללה את הדרך לאותה התחייבות של שבי ציון להביא מעתה ואילך ביכורים. עד עתה נמנעו מפני הבושה, ומעתה ואילך כשיהיו מקרים את הפסוקים בין למי שיודע ובין למי שאינו יודע, תמנע הבושה ממי שאינו יודע, והכל יביאו.

יתכן עוד שתקנה זו של עזרא במקרא ביכורים, הנובעת בשל אי ידיעת השפה, קשורה לתקנה אחרת שנתקנה בימי עזרא ואף היא בשל קשיי השפה. במקום אחר כתב הרמב"ם, שאי ידיעתם של עולי בבל את לשון הקדש, הביאה לכך

12. תקנה זו קשורה לתקנות נוספות המוזכרות בתלמוד, הנובעות מהטעם "שלא לבייש". על תקנות אלה ראה: הרב ישראל יעקובוביץ', "כדי שלא לבייש", תחומין, ו (תשמ"ה), עמ' 92-96; הרב חיים דוד הלוי, "תקנות כדי שלא לבייש", מים חיים, חלק ב סימן פה.

שגם לתפילה עצמה נתקן נוסח קבוע. כך כתב הרמב"ם בהלכות תפילה ונשיאת כפים א, ד:

כיון שגלו ישראל בימי נבוכדנצר הרשע נתערבו בפרס ויון ושאר האומות, ונולדו להם בנים בארצות הגוים, ואותן הבנים נתבלבלו שפתם והיתה שפת כל אחד ואחד מעורבת מלשונות הרבה וכיון שהיה מדבר אינו יכול לדבר כל צורכו בלשון אחת אלא בשיבוש, שנאמר: **ובניהם חצי מדבר אשדודית וגו' ואינם מכירים לדבר יהודית וכלשון עם ועם**, ומפני זה כשהיה אחד מהן מתפלל תקצר לשונו לשאול חפציו או להגיד שבח הקדוש ברוך הוא בלשון הקדש עד שיערבו עמה לשונות אחרות, וכיון שראה **עזרא ובית דינו** כך עמדו ותקנו להם שמנה עשרה ברכות על הסדר, שלש ראשונות שבח לה' ושלש אחרונות הודיה, ואמצעיות יש בהן שאלת כל הדברים שהן כמו אבות לכל חפצי איש ואיש ולצרכי הציבור כולן, כדי שיהיו ערוכות בפי הכל וילמדו אותן ותהיה תפלת אלו העלגים תפלה שלימה כתפלת בעלי הלשון הצחה, ומפני ענין זה תקנו כל הברכות והתפלות מסודרות בפי כל ישראל כדי שיהא ענין כל ברכה ערוך בפי העלג.

אפשר לראות את התקנה במקרא ביכורים כחלק ממעריך כולל של תקנות שניתקנו בימי עזרא בסדרי התפילה, כתוצאה מכך שלא היו בקיאים בלשון הקדש. העולים לארץ בתחילת בית שני היו פגומים בשמירת תורה ומצוות. היתה בעיה קשה של נשואי תערובת (עזרא ט-י; נחמיה י, לא; יג, א-ג, כג-ל), של חילול שבת (נחמיה י, לב; יג, יד-כ), ובאופן כללי, גם לאחר שהם הקימו את המקדש ובנו את חומת ירושלים, הם לא קיימו את מצוות המקדש (נחמיה י, לג-מ). המצב הרוחני הירוד של חלק לפחות משבי ציון מחד, ומאידך גילויי הרצון לחזור ולשמור תורה ומצוות, שהתגלו במסירות הנפש עם בנין החומה, קיום מועדי חודש תשרי ברוב עם (נחמיה ח), ובהתחייבויות הציבוריות שבאו אחריהם (שם ט-י), מצריכות את המנהיגות למצוא דרכים לקרב את השבים לארץ ולתורה, ע"י התקנת תקנות שיסייעו עד כמה שניתן למבקשים את ה', שלא ימנעו ושלא יתביישו באי ידיעתם את לשון הקדש.

הרב יהודה זולדן

הבאתם את הביכורים למקדש ללא כל בושה תקשור אותם לעבודת המקדש בכללה.

מתקנה זו היו שרצו ללמוד הלכה אחרת לקריאת התורה בבית הכנסת. בעל הקורא-החזן, קורא את הקריאה לכל מי שעולה ומברך על התורה בין אם הוא יודע לקרוא בעצמו ובין אם הוא איננו יודע.¹³ אך לא הכל הסכימו לכך. הטיעון המרכזי הוא: "מקרא ביכורים חייב בו כל המביא ולכך אי אפשר שלא יתוודה, וקריאת התורה אינה חובת כל אדם ולכך לא יקרא אלא מי שיועד לקרות".¹⁴ כדי שלא ימנעו מלקיים את המצוה שהיא חובה על כל המביא ביכורים, התקינו תקנה מיוחדת זו.

אי ידיעת לשון הקדש, יתכן וקשורה לכך שגם תוכן הקריאה לא מובן, לא רק המילים. עזרא רואה את ייעודו עם עלייתו ארצה: "לדרוש את תורת ה' ולעשות וללמד בישראל חוק ומשפט" (עזרא ז, י). ואכן הוא מכנס את העם וקורא בפניהם את התורה (נחמיה ח-ט; יג, א-ב). הוא מעמיד ליום שיסבירו לעם את התורה: "והלויים מבינים את העם לתורה והעם על עמדם, ויקראו בספר בתורת האלקים מפרש ושום שכל ויבינו במקרא... כי הבינו בדברים אשר הודיעו להם" (נחמיה ח, ז-ח, יב). הדברים שהעם שומע בעת הקריאה בתורה הם חדשים לגביהם. "וימצאו כתוב בתורה" (נחמיה ח, יד) – על מצות סוכות, ופעם נוספת: "ביום ההוא נקרא בספר משה באזני העם ונמצא כתוב בו" (נחמיה יג, א), על איסור החיתון עם עמוני ומואבי. על מעשיו של עזרא נאמר בגמ' בסוכה כ ע"א: "כשנשתכחה תורה מישראל עלה עזרא מבבל ויסדה".

13. כך למשל סוברים בעלי התוס' במספר מקומות: תוס' ב"ב טו ע"א ד"ה שמונה פסוקים; תוס' ראש השנה כז ע"א ד"ה אבל; תוס' מועד קטן כז ע"ב ד"ה בכליכה.

14. תשובות הגאונים החדשות – עמנואל (אופק) סימן לד ד"ה משנת בכורים. דברים דומים כתבו: הרא"ש מסכת מגילה פרק ג סימן א (בית יוסף אורח חיים סימן קמא אות ב ד"ה וצריך שלא); הרב יצחק אור זרוע, ספר אור זרוע ח"ב – הלכות שבת (מב-פח) סימן מב; הרב דוד אבודרהם, ספר אבודרהם דיני קריאת התורה ד"ה והכל עולין.

ביכורים בימי עזרא ונחמיה

יש צורך להרבות בלימוד תורה בעם. ועזרא מוסיף ומתקן בענין זה. כך נאמר בירושלמי מגילה ד, א:

משה התקין את ישראל שיהו קורין בתורה בשבתות ובימים טובים ובראשי חדשים ובחולו של מועד שנ' "וידבר משה את מועדי ה' אל בני ישראל". עזרא התקין לישראל שיהו קורין בתורה בשני ובחמישי ובשבת במנחה.

בגמ' בבבא קמא פב, ע"א מוצג הענין בצורה רחבה יותר:

עשר תקנות תיקן עזרא: שקורין במנחה בשבת, וקורין בשני ובחמישי... שיהו קוראין במנחה בשבת משום יושבי קרנות. ושיהו קוראין בשני ובחמישי, עזרא תיקן? והא מעיקרא הוה מיתקנא? דתניא: "וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים" (שמות טו, כב). דורשי רשומות אמרו: אין מים אלא תורה, שנאמר: הוי כל צמא לכו למים (ישעיהו נה, א), כיון שהלכו שלשת ימים בלא תורה נלאו, עמדו נביאים שביניהם ותיקנו להם שיהו קורין בשבת ומפסיקין באחד בשבת, וקורין בשני ומפסיקין שלישי ורביעי, וקורין בחמישי ומפסיקין ערב שבת, כדי שלא ילינו ג' ימים בלא תורה! מעיקרא תקנו חד גברא תלתא פסוקי, אי נמי תלתא גברי תלתא פסוקי, כנגד כהנים ליום וישראלים, אתא הוא תיקן תלתא גברי ועשרה פסוקי, כנגד עשרה בטלנין.¹⁵

הרמב"ם מחבר בין האמור בבבלי לירושלמי, ורואה את תקנת הנביאים לקרא בתורה, כתקנה של משה רבנו, ואת ההנהגה שהתחדשה בימי עזרא לתרגם את התורה:

משה רבינו תיקן להם לישראל שיהו קורין בתורה ברבים בשבת ובשני ובחמישי בשחרית כדי שלא ישהו שלשה ימים בלא

15. בירושלמי מגילה א, א משמע שעזרא הוא זה שתיקן קריאה בתורה בשני וחמישי. וכך גם במסכת סופרים י, א. עמדו על כך כבר הראשונים. רבנו חננאל במגילה ד, ב, תוס' ראש ומאירי במגילה ב, א, ובדברי הראי"ה קוק, בבירור הלכה מכת"י, מגילה עם הלכה ברורה עמ' ע. נראה שתקנת עזרא היא על שלושה קרואים ולא על עצם הקריאה.

הרב יהודה זולדן

שמיעת תורה, ועזרא תיקן שיהו קורין כן במנחה בכל שבת משום יושבי קרנות, וגם הוא תיקן שיהו קורין בשני ובחמישי שלשה בני אדם ולא יקראו פחות מעשרה פסוקים (רמב"ם הלכות תפילה יב, א).

...מימות עזרא נהגו שיהא שם תורגמן מתרגם לעם מה שהקורא קורא בתורה כדי שיבינו ענין הדברים (רמב"ם הלכות תפילה יב, ג).¹⁶

במקרא ביכורים לא מצינו שתרגמו למי שאינו יודע לקרוא את הקריאה, על מנת שגם יבין מה הוא קורא, על אף שסביר להניח שמי שלא ידע לקרוא, גם לא הבין את תוכן הקריאה שקרא לו הכהן. מה שחשוב במקרא ביכורים הוא שהקריאה תהיה בלשון הקדש, ושתאמר על ידי כל מביאי הביכורים באותו האופן.

2. תקנה לטובת אחדות הכלל

תקנה זו, פוגעת לכאורה באותם שידעו לקרוא. סביר להניח שמי שהביא את ביכוריו וידע לקרוא בודאי היה רוצה לקרוא בעצמו את פרשת "ארמי אובד אבי". בעצם, אותה שאלה יכולה להישאל גם על התקנה האחרת שתיקן עזרא – נוסח קבוע לתפילה. גם כאן מי שהיה יודע להתפלל ללא נוסח קבוע, יתכן והיה משיג השגות רוחניות גדולות יותר לו היה מתפלל בלשונו שלו, וללא נוסח קבוע ומוכתב? מדוע בכל זאת נתקנו תקנות גורפות שכאלו, הפוגעות לכאורה ביודעים להתפלל ולקרוא? ומה משמעות הדבר? הסביר זאת בהרחבה הראי"ה קוק, עין איה ברכות ב, עמ' 418:

בראשונה כל מי שידע לקרות קורא ומי שאינו יודע לקרות מקרין אותו, נמנעו מלהביא, התקינו שיהיו מקרין את מי שהוא יודע ואת מי שאינו יודע. הענין הראשי להתכללות הכלל מכחות פרטיים שהתגלה במילואו ע"י הביכורים, הקיף את כל צדדי ההתאחדות, עד שלא הניח ג"כ את הנחת הכבוד ויתרון המעלה שהי' מקום ליחידים באומה להניח לעצמם לפי ערכם ברשות

16. מקור דברי הרמב"ם בירושלמי מגילה ד, א ובבלי מגילה ג ע"א.

עצמם. וגם אותו החופש יניחו מידם באהבה כשיראו שבחק הכלל יביא לתוצאות לא טובות. ישנם ענינים כאלה שהם נעשים בדין תורה ע"פ מטבע קבועה, והנה כיון שהמטבע נקבעה כבר, שולל מיחידים התגלות לבבם ע"פ ערכם והשקפתם הפרטית. אמנם כ"ז שלא הזיק הדבר אל הכלל כולו, טוב הוא שכל יחיד מצויין ימלא את הנהגתו בעניניו הרוחניים ע"פ מדתו לעצמו. אמנם כיון שבערך הכלל מאין מטבע שוה ומסויימת ירד הרוח ויבא למצב מורה ועזוב צריכה המטבע להיתקן, וכיון שנתקנה הכל חייבים לעבוד עבודת הכלל, גם אלה היחידים שלא הוצרכו לזה מצד עצמם. למשל התפילה, לפי המצויינים בעלי רגש ודעה יותר הי' לבבם קרוב להתמלא רגשי קודש אם היו מתפללים כמו קודם תקנת הנוסח, כ"א כפי רוח בינתו ורגשי לבבו. אמנם למען הכלל, שמבלעדי התפילה הקבועה הי' יסוד התפילה נעזב לגמרי, והוצרך הדבר לבא לידי תיקון מטבע כוללת, ועכשיו שנתקנה חלילה ליחיד לפרוש מן הציבור. ואם תעלה על לבבו מחשבה שצמצום המטבע עושקת ממנו הרחבת הרגשת לבבו ע"פ רוחו, עליו להשכיל כי עבודתו לצורך הכלל היא כוללת ג"כ כמו כל התנדבות גם את שאר רוחנו אע"פ שהיא הגדולה שבנדבות לאיש אשר רוח בו. ויפה נתגלה לימוד זה כאן בביכורים, שכ"ז שלא בא הדבר למדה זו שמי שאינו יודע לקרות ימנע מהבאה בשביל שירצה לדמות עצמו להיודע, הי' נכון חילוק המדות, ובודאי קורת רוח היא לבעל לב רגש שקורא בעצמו ומוציא אל הפועל רגשותיו הסוערות באהבת ד' ועזו בדיבור פה. אמנם כיון שנמנעו מלהביא, כבר יש צורך בענין מרכזי אע"פ שמצמצם את הרעיון והרגש קצת אצל היודע, הנה תגדל שמחתו השכלית בידעו שבמה שהוא מחסר התגלות לבבו ברגש הוא עובד את עבודת הכלל ע"י שגם בעלי המעלה הנמוכה יבאו ויביאו ביכוריהם. התקינו שיהיו מקרין את מי שהוא יודע ואת מי שאינו יודע, והיתה ההשואה הזאת אב להרבה דברים מוגדרים, שכל חכם לב הי' מצד עצמו יכול ללכת באורח יותר רחבה ע"פ מדתו הפרטית, אבל זאת היא הצדקה היותר נעלה ומדת הקדושה היותר רוממה שחייבים ראשי העם להתנדב

הרב יהודה זולדן

בצמצום רוחני לפעמים לטובת הכלל הגדול, ובהשכילם את הטוב היוצא מכח אחדות הכלל, הם עומדים כבר בצמצום על יסוד רחב המרהיב את הלב הטוב של החכם הרואה את הנולד! וחפץ בשלום עם ד' הגוי כולו. "שאלו שלום ירושלים ישליו אוהביך", "למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך למען בית ד' אלקינו אבקשה טוב לך".

את הפס' "שאלו שלום ירושלים" (תהילים קכב, ו), פירש המאירי: "להיותם שם אגודה אחת שפה אחת ודברים אחדים להודות לשם ה'". לעיתים, הכלל הוא אחד, ואחד הביטויים לדבר הוא ששפתו היא אחת. יש מצבים בהם הפרט מותר על התעלותו הפרטית לתועלת הכלל. הוא מצטמצם ברוחניותו לטובת הכלל הגדול.

הראי"ה הקביל בין התקנה במקרא ביכורים לקרוא ליודעים ולשאינם יודעים, לתקנת נוסח הקבוע של התפילה. תקנת נוסח הקבוע בתפילה היא תקנת עזרא, ותקנת הקריאה בביכורים היא מימי עזרא ולשתיהן מטרה אחת. אחדות הכלל, תוך ויתור מסוים בעבודת ה' האישית של יחידים לטובת הכלל, לעילוי, ולרוממותו.

3. מי שיצא ידי חובתו, מוציא חייב אחר ידי חובתו

מביאי הביכורים שידעו לקרוא ויתרו במידת מה על קיום המצוה באופן מה, לתועלת הכלל. גם ביחס לאותם המקרים את מקרא הביכורים ליודעים לקרוא ולשאינם יודעים לקרוא, יש כאן חידוש. המקרים אינם צריכים לקרוא, מאחר שהם לא הביאו עתה את הביכורים. הם מוציאים ידי חובת קריאה את האחרים, למרות שהם עצמם כבר יצאו ידי חובת הקריאה כשהביאו את ביכוריהם שלהם. דבר זה מתאפשר על פי האמור בירושלמי ברכות ג, ג:

תני כל מצוה שאדם פטור, אדם מוציא את הרבים ידי חובתו חוץ מברכת המזון. והא דתנינן כל שאינו חייב בדבר אין מוציא את הרבים ידי חובתו הא אם היה חייב אפילו אם יצא מוציא? א"ר לייא שנייא היא ברכת המזון דכתיב בה: "ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלקיך" (דברים ח, י), מי שאכל הוא יברך.

ביכורים בימי עזרא ונחמיה

למעט ברכת המוציא, כל ברכה אחרת מי שיצא ידי חובה יכול להוציא אחרים שעדין לא יצאו ידי חובתן. בבבלי ראש השנה כט ע"א נאמר בדומה:

תני אהבה בריה דרבי זירא: כל הברכות כולן, אף על פי שיצא – מוציא, חוץ מברכת הלחם וברכת היין, שאם לא יצא – מוציא, ואם יצא – אינו מוציא.¹⁷

מה המקור לתקנה זו, שמי שיצא ידי חובה יכול להוציא אחרים? כותב על כך הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, הנצי"ב מוולז'ין, בהעמק שאלה, פר' יתרו, שאילתא נח, יח:

ונראה לי **דאבוהון דכולהי** משנה מפורשת ביכורים פ"ג מ"ז: 'מי שאינו יודע לקרות מקרין אותו'. הרי דהמביא מחויב לקרוא מן התורה ומי שאינו מחויב בדבר מקרא אותו ומוציאו. ולא תימא דפירושה מקרא אותו שאומר אחריו מילה במילה, אם כן היאך יתפרש מש"כ הרא"ש מגילה פ"ג ה"א שרצה להביא ראיה מכאן לעלות לס"ת בור שאינו יכול לקרוא אחר הש"ץ ודחה, הרי שמפרש מקרא כמשמעו במשנה בסוכה פ"ג מ"י מי שהיה עבד או אשה או קטן מקרין אותו עונה אחריהן מה שהם אומרים, ואם היה גדול מקרא אותו עונה אחריו הללויה, הרי דסתם מקרין פירושו שומע ושותק. הרי דמי שאינו מחויב בדבר מוציא את המחויב מן התורה ועל כרחך משום שיהיה בר חיובא.

לפי דברי הנצי"ב, המקור לכך שמי שיצא ידי חובתו יכול להוציא אחר שלא יצא ידי חובתו, זוהי התקנה בביכורים. מכאן למדו גם לברכות אחרות, למעט ברכת המזון שם יש לימוד מיוחד. הבסיס הוא בתקנה זו, ומאחר שלרמב"ם תקנה זו נתקנה בימי עזרא ונחמיה, הרי שלפנינו תקנה כפולה. היודעים לקרוא, אינם קוראים לטובת אלו שאינם יודעים לקרוא, ומי שאינו מחויב לקרוא, מקרא לאותם שאינם יודעים לקרוא. עזרא מאחד את האומה לגוניה באופן מיוחד. השוואת היודעים לקרוא ושאינם יודעים לקרוא בכך שאף אחד מהם לא יקרא, ובכל זאת מי שיודע לקרוא, אלא שאינו מחויב בדבר היה מוציא את האחרים המביאים היודעים לקרוא ושאינם יודעים לקרוא.

17. לדין זה יש הסתעפויות רבות בהלכה. מאחר שאין זה עיקר דיוננו לא הרחבנו בו.

